

Proměna národnostní struktury Prahy mezi lety 1921 a 2011

V průběhu posledního století došlo v národnostní struktuře Prahy k významným změnám. Cenným zdrojem pro jejich poznání jsou sčítání lidu, jež se v českých zemích konají od roku 1869 zhruba v desetiletých intervalech. Cílem tohoto příspěvku je vysvětlit proměnu národnostní struktury Prahy mezi lety 1921 a 2011 na pozadí politického vývoje s využitím historických statistických dat populačních cenzů. Zajímalo nás zejména, zda heterogenita pražské populace, typická pro období první republiky, byla po 40 letech uzavřených hranic opět ve svobodném Česku obnovena.

Zjišťování národnosti ve sčítání lidu

Sčítání lidu je prakticky jedinou možností, jak uceleně podchytit strukturu populace podle národnosti. Na počet a rozmístění příslušníků jednotlivých národností měly vliv mimo jiné i změny metodiky zjišťování národnosti. V období Rakousko-Uherska se národnost obyvatelstva zjišťovala otázkou na tzv. obcovací řeč, tedy jazyk používaný v každodenní komunikaci. Důsledkem toho však byly zřejmě nadhodnoceny počty příslušníků většinových národností, jejichž jazykem se s nimi dorozumívaly i osoby menšinových skupin (Häufler 1970 in Šamanová 2005). Přesnější výsledky přinesla změna metodiky v prvorepublikových sčítáních z let 1921 a 1930, kdy byla národnost odvozována z mateřského jazyka. V poválečných sčítáních byla národnost deklarována na základě subjektivního rozhodnutí obyvatelstva, někdy též v kombinaci s otázkou na mateřský jazyk. Od roku 2001 je vyplnění otázky na národnost zcela dobrovolné (Morávková 2013). To se odrazilo i v podílu nevyplněných údajů o národnosti, které v Praze v posledním cenzu dosáhly 27 % (tab. 1).

Heterogenita pražské populace

Praha na přelomu 19. a 20. století byla poměrně vysoce národnostně heterogenní. Více než třetina obyvatel města mluvila německy, především Němci a Židé, ale i ně-

kteří Češi. Další zhruba 2 % Pražanů používala jinou obcovací řeč (Häufler 1970 in Šamanová 2005). Po první světové válce došlo ke snížení podílu obyvatel s jiným než českým nebo slovenským mateřským jazykem na zhruba 7 % populace (tab. 1). Vlivem změny metodiky zjišťování národnosti, a zejména válečných ztrát a nižší plodnosti došlo k úbytku německy mluvícího obyvatelstva (Šamanová 2005). Ve snaze podpořit sounáležitost obyvatel nově vzniklého dvounárodnostního státu byla v prvorepublikovém období data o obyvatelstvu publikována pouze za uměle vytvořenou československou národnost, počet Slováků v Praze tak lze pouze odhadovat. Na území Čech jich v roce 1930 žilo zhruba 44 tisíc (SLDB 1930), z nichž většinu tvořili dělníci v zemědělství a průmyslu. V Praze našla uplatnění také méně početná skupina Slováků zaměstnaných v centrálních státních úřadech a studentů vysokých škol (Šrajero 1999).

V důsledku událostí druhé světové války a odsunu Němců se národnostní heterogenita obyvatelstva Prahy zcela proměnila. Výrazně ubylo osob německé národnosti, kategorie židovské národnosti nebyla ve sčítání vůbec zjišťována. Nejpočetnější národnostní menšinou se staly osoby hlásící se k nově uznané slovenské národnosti (obr. 1). V průběhu existence socialistického Československa zůstala Praha národnostně homogenním městem,

kde jiné národnosti – s výjimkou slovenské – nedosahovaly ani 1% podílu na obyvatelstvu.

V polistopadovém období došlo k opětovnému otevření hranic, ekonomickému růstu a zvyšování atraktivit Prahy pro migranty ze Západu i Východu. Rostoucí počty cizinců se odrážejí v postupně narůstajícím podílu obyvatel Prahy hlásících se k jiné než české, moravské či slezské národnosti. Národnostní heterogenita dnes dosahuje podobné úrovně jako v meziválečném období, je však tvořena odlišnými národnostními skupinami. V důsledku migrace obyvatelstva výrazně vzrostly zejména počty Pražanů ukrajinské, ruské a vietnamské národnosti. Poměrně vysokou míru národnostní heterogenity dokládá také téměř 13% podíl cizinců na obyvatelstvu hlavního města (SLDB 2011). Podíl obyvatel s jinou než českou národností je v posledním sčítání neobvykle vysoký a je zřejmé, že mezi 343 tisíci osob, které na otázku národnosti neodpověděly, je vysoké procento lidí s cizí národností. Tradičně podhodnocená čísla jsou z minulosti evidována u romské národnosti. Z porovnání osob podle občanství a národnosti lze usuzovat na vyšší podíl osob, které ve sčítání na otázku národnosti neodpověděly, i mezi ostatními národnostmi.

S proměnou národnostního složení obyvatelstva Prahy v průběhu 20. a 21. století se změnily také prostorové vzorce rozmístění jednotlivých národností (viz mapu na obálce). V období první republiky se obyvatelstvo hlásící se k jiným národnostem než československé soustředilo především v historickém centru města. I po zrušení středověkého zákazu stěhování mimo vyhrazené části města – židovské obce (Josefov, Libeň) – se Židé nadále stěhovali do centra Prahy, kde se věnovali obchodu. Vysoký socioekonomický status jim umožňoval usazovat se také v obcích vyhledávaných majetnějším obyvatelstvem, naopak ze čtvrtí s rostoucím podílem dělníků se Židé vystěhovali (Boháč 1923). Také německé obyvatelstvo, zabývající se především obchodem a řemesly, se v meziválečném období koncentrovalo zejména do centra města a přilehlých čtvrtí (Vinohrady, Nové Město). Do zón vzdálenějších od centra se Němci stěhovali až s rozvojem předměstí za hradbami města (Boháč 1923).

Tab. 1: Národnostní složení obyvatelstva Prahy podle sčítání lidu 1921–2011

Rok	Počet obyvatel Prahy celkem	Obyvatelstvo s jinou než českou* národností		Obyvatelstvo bez uvedené** národnosti	
		Počet obyvatel	Podíl na obyvatelstvu Prahy	Počet obyvatel	Podíl na obyvatelstvu Prahy
1921	676 657	48 261	7,1	–	–
1930	848 823	64 422	7,6	2 318	0,3
1950	931 525	24 553	2,6	1 056	0,1
1961	1 005 379	22 339	2,2	1 091	0,1
1970	1 079 526	23 658	2,2	2 478	0,2
1980	1 182 186	29 473	2,5	3 437	0,3
1991	1 214 174	32 565	2,7	11 002	0,9
2001	1 169 106	54 349	4,6	23 215	2,0
2011	1 268 796	99 996	7,9	343 112	27,0

* resp. československou (1921, 1930), českou, moravskou a slezskou (1991, 2001, 2011)

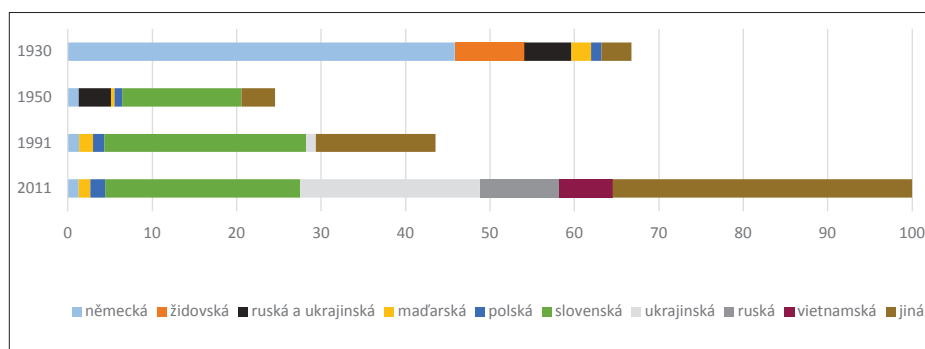
** resp. s národností jinou a neznámou (1930), ostatní a nezjištěnou (1991)

Zdroj: Sčítání lidu 1921–2011

ČÍSLA HOVOŘÍ

Prvorepublikové národnostní poměry se podstatně změnilo po roce 1945, kdy z dříve nejpočetnějších menšin žijících v Praze zbyl pouhý zlomek. Celkově nízký počet osob hlásících se k cizím národnostem byl v Praze natolik rozptýlen, že „ani při velmi podrobném ekologickém rozboru nemůžeme určit výraznější koncentrace národnostních menšin“ (Linhart, Rak, Voženílek 1977, s. 98). Více koncentrovaná byla v období socialismu pouze romská menšina, jejíž příslušníci žili především v centru Prahy a ve vybraných čtvrtích vnitřního města se zhoršeným fyzickým stavem domovního fondu. V rámci revitalizací nebo dílčích asanací se Romové následně stěhovali na některá novější okrajová sídliště, například do Modřan, na Velkou Ohradu nebo Černý Most (Ouředníček 2002).

Z výsledků sčítání lidu v roce 2011 vyplývá, že přes zvýšení podílu osob cizích národností na obyvatelstvu Prahy nedochází k jejich výraznější koncentraci do některých katastrálních území. Osoby jiné než české, moravské a slezské národnosti jsou rozptýleny po většině území hlavního města, přičemž katastrální území s nejvyšším zastoupením jiných národností na obyvatelstvu se nacházejí převážně ve vnějším městě a na jeho periferii. Jedná se zpravidla o čtvrti obývané cizinci (např. Američany v Nebušicích). Osoby hlásící se k jedné ze dvou nejpočetnějších cizích národností v roce 2011 – slovenské a ukrajinské – jsou v pražských katastrálních územích zastoupeny poměrně rovnoměrně. Příslušníci ruské národnosti tvořili významnější podíl na obyvatelstvu některých čtvrtí v západní části Prahy (Stodůlky, Jinonice) nebo na periferii města (Benice, Pitkovice). Osoby vietnamské národnosti byly nejvíce koncentrovány v katastrálních územích při jižním okraji Prahy (Libuš, Písnice). Místa největší prostorové

Obr. 1: Vývoj počtu obyvatel Prahy s jinou než českou národností (v tis.).

Zdroj: Sčítání lidu 1930, 1950, 1991, 2011. Vývoj rozmístění cizích národností

koncentrace zmíněných národností se shodují se čtvrtěmi s vyšším podílem státních příslušníků těchto zemí. Občané ekonomicky vyspělejších zemí se často koncentrují do historického centra Prahy a do čtvrtí s „dobrymi adresami“ na severozápadě města, kde však významnější podíl osob s cizí národností zjištěn nebyl. Příčinou tohoto nesouladu může být více než čtvrtinový podíl osob, které neuvedly svou národnost. Zvýšený podíl těchto osob byl zjištěn právě zde a nejvyšších hodnot dosahuje v některých katastrálních územích na okraji města, kde se nacházejí levné ubytovny, často využívané zahraničními dělníky (Řepy, Uhřetěves). Oproti předchozímu cenzu se však snížil počet osob s národností českou, moravskou a slezskou zhruba o 266 tisíc; ze všech osob, jež neuvedly svou národnost, tak cizinci pravděpodobně tvoří pouze menší část.

Závěr

Národnostní heterogenita Prahy, která v minulosti tradičně odrážela geopolitickou polohu města uprostřed Evropy, se v posledních devadesáti letech významně proměnila. Hlavní rozdíl současného města oproti prvorepublikové Praze lze spatřovat v pestřejším

a více polarizovaném spektru národností. Z hlediska sociálního a ekonomického statusu se vyznačuje současné město bohatými gentrifiery v manažerských pozicích zahraničních firem i gastarbeitery žijícími v chudých podmínkách ubytoven nebo sdílených bytů v panelových domech. Na druhou stranu, z hlediska prostorové segregace vykazovala prvorepubliková mapa jednoznačně větší koncentrace cizích národností. Dnes je zatím utváření etnických čtvrtí nevýrazné. Tento proces se však v podmínkách polistopadového vývoje ještě nestačil plně rozvinout a bude jistě pokračovat zejména v případě národnostních skupin s vyšší ekonomickou a kulturní distancí od majoritní populace.

Ivana Přidalová, Martin Ouředníček,
PřF UK v Praze
ivana.pridalova@natur.cuni.cz;
slamak@natur.cuni.cz

Článek byl zpracován v rámci řešení projektu NAKI Zpřístupnění historických prostorových a statistických dat v prostředí GIS, č. DF12P01OVV033.

Changes in Prague's Nationality Structure from 1921 to 2011. This article presents a long-term perspective on changes in the spatial structure of various nationalities living in Prague. The heterogeneity of nationalities, typical for Prague during the industrial era, was interrupted under the fascist and communist regimes. Today, a diversity of nationalities is most visible within Prague's historical centre and in its housing estates.

LITERATURA A ZDROJE DAT:

- BOHÁČ, A. (1923): Hlavní město Praha. Studie o obyvatelstvu. Státní úřad statistický, Praha, 100 s.
- LINHART, J., RAK, V., VOŽENÍLEK, J. (1977): Sociální aspekty ekologické zónace hlavního města Prahy. Sociologický časopis, 13, 1, s. 94–115.
- MORÁVKOVÁ, Š. (2013): Uvedení národnosti je svobodnou volbou. Statistika & my, 3, 3, s. 40–41.
- OUŘEDNÍČEK, M. (2002): Urbanizační procesy obyvatelstva v Pražském městském regionu. Disertační práce. Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Praha.
- ŠAMANOVÁ, G. (2005): Národnost ve sčítání lidu v českých zemích. Naše společnost, 3, 1, s. 10–15.
- ŠRAJEROVÁ, O. (1999): Slováci v České republice. Historický pohled na Slováky v českých zemích v letech 1918–1995. In: Gabal, I.: Etnické menšiny ve střední Evropě. Konflikt nebo integrace. G plus G, Praha, s. 139–153.

Sčítání lidu, domů a bytů 1950, 1961, 1970, 1980, 1991, 2001, 2011. Český statistický úřad.

Sčítání lidu 1921, 1930. Státní úřad statistický.

APLIKACE DO VÝUKY:

1. Pokuste se odhadnout nebo na základě historických statistických dat vyhledat, jaké bylo národnostní složení vaší obce v průběhu posledních sto let. Které národnostní skupiny obývaly váš region za první republiky, v období socialismu a v posledních dvaceti letech?
2. Z mapy na 3. straně obálky (mapa je uložena v Materiálech na www.geography.cz/geograficke-rozhledy) určete, které části Prahy měly pestřejší národnostní strukturu v meziválečném období a v roce 2011. Všimněte si, že Praha se od té doby výrazně prostorově zvětšila. Diskutujte, jaké podmínky ovlivňují koncentraci národností do podobných oblastí ve městě.